

Faragó Szabó István

Búcsú a szubsztanciától: Locke versus Berkeley

Egy érvelés logikai szerkezetét, kialakulásának körülményeit, egy filozófiai rendszerben játszott szerepét vagy épp érvényességét elemezni viszonylag jól körülhatárolható feladat. Az alábbiakban Berkeley szubsztanciaellenes argumentációján keresztül némileg mást, a filozófia történetében oly ritka *meggyőző* érvelés egy esetét szeretném bemutatni.

Berkeley főművének (*Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről*, 1710) kortárs recepcióját szélsőséges indulatok terhelték (I. BRACKEN 1959). A legnagyobb megrökönyödést az váltotta ki, hogy Berkeley Locke-nak a materiális szubsztanciáról szóló, addigra jórészt kanonizálódott tanítását egy minden ízében értelmetlen, ellentmondásos, következőképpen tarthatatlan elképzelésnek tartotta, amelynek még explanatorikus funkciója sincs. Szabaduljunk meg tőle – javasolja –, így legfeljebb filozófiai láncainkat veszíthetjük, cserébe viszont az észlelés és a létezés összefüggése – az *esse est percipi* elv bevezetésével – egyszerűbben lesz magyarázható.

Röpke fél évszázadon belül a helyzet gyökeresen megváltozott. A szubsztancia elleni érvelés önálló életre kelt, s így Berkeley skalpját megszerezni immár nem jelentett mást, mint az *esse est percipi*t megcáfolni. Olyan szerzőt, aki a materiális szubsztanciát locke-i formájában újíttotta volna fel – Hume hatásos közbenjárásának *is* köszönhetően¹ –, nagytóval kell keresgelnünk.²

Berkeley a szubsztanciával való leszámolás érdekében a meggyőzés minden eszközét – többek között kiváló retorikai készségét is – latba veti. Az alábbiakban e többfrontos támadásnak csak egy színterét, az általában vett-szubsztanciával szemben felhozott egyik érvét kívánom szemügyre venni. Ehhez azonban fel kell térképezni a szubsztanciának Locke rendszerében játszott szerepét. Még a jelenlegi célhoz szükséges rövidített variáns is gondos megközelítést igényel; e szerep megítéléséről ugyanis nincs egyetértés a Locke-szakértők közt (I. pl. ALEXANDER 1991; BOLTON 1991; AYERS 1993; MACKIE 1976).³

Locke első dolga, hogy élesen elhatárolja saját elképzelését a korabeli egyetemek szemléletét és tematikáját uraló skolasztikus szubsztanciafelfogástól. Azokkal szemben, akik a „szubsztancia” kifejezést korlátozás nélkül, *azonos módon* használják Istenre, véges szellemekre és testekre, tipikusan „analitikus” módon érvel. Először

¹ Hume hírnevét ebben a vonatkozásban a szellemi szubsztancia elleni érvelése alapozta meg. Eltérően más esetektől, nem említi, hogy a materiális szubsztancia elleni érvelésében Berkeley érveit ismétli. Vö. „A módokról és a szubsztanciákról”. In HUME 1976, 40–41.

² Olykor Kantot tekintik ilyen szerzőnek, holott a szubsztancia létezése mellett felsorakoztatott érvei logikailag döntően különböznek Locke-étól. Vö. KANT 1995, 204–209.

³ Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani Farkas Katalinnak és Forrai Gábornak e cikk eredeti változatához fűzött megjegyzéseiért. Noha Forrai Gábor álláspontja a locke-i szubsztancia kérdésében radikálisan eltér az itt vázoltól, észrevételeit igyekeztem hasznosítani.

is azt kellene megtudnunk – mondja –, hogy vajon a szót *ugyanabban az értelemben* használják-e, „mikor ama három oly nagyon különböző létezőt mind szubsztanciának nevezik” (*Értekezés az emberi értelemről*, II/XIII/XVIII)⁴. Ha igen, hogyan különböztethetnék meg egymástól őket? Ha nem, még nagyobb zűrzavar lép fel; jó lenne ugyanis tudni, miben hasonlítanak egymásra, vagy mennyiben ütnek el egymástól, stb. És különben is: mi a garanciánk arra, hogy a jövőben nem rúkkol-e elő valaki, egy negyedik fajta használattal? Óvakodjunk hát a „szubsztancia” vagy az „akcidens” kifejezések gátlástalan használatától, hasznuk amúgy is csekély a filozófiában (II/XIII/XIX). Egyenesen ironikus felhanggal beszél arról a szegény indiai filozófusról, akinek nem kellett volna egy elefántot, majd az elefánt megtartására teknősöket kitalálnia a Föld támasztékául, ha eszébe jutott volna a „szubsztancia” szó – mert ahogy az ő világképében kielégítően funkcionál ez a metafora, mi is „kielégítő válasznak tekintjük a mi európai filozófusainktól, hogy a szubsztancia anélkül, hogy tudnánk, mi az, mégis az, ami hordozza az akcidenseket” (II/XIII/XIX). Locke egy példázat keretében mutatja meg, hogy ha megszabadulunk az értelmünket lenyűgöző homályos terminológiától, felszínre bukkannak e felfogás hátulütői. A dolgok természetét kutató értelmes amerikai „aligha fogadná el értelmes magyarázatként, ha építészettünkről vágnék tanulni, és azt kellene hallania, hogy az oszlop olyasmi, ami az alapzaton nyugszik, az alapzat pedig az, ami hordozza az oszlopot. Ha ezzel a leírással kellene beérnie, nem gondolná-e vajon, hogy tanítás helyett gúnyt űznek belőle?” (II/XIII/XX.)

A lejárattott elképzeléstől azonban csak részlegesen sikerül elhatárolnia magát. Érvelése, mikor a szubsztancia mibenlétével immár nem áttételesen, más problémák kapcsán foglalkozik, felettébb kétértelművé válik (II/XXIII). A felvetett nehézségek ellenére ő maga is kialakít egy sajátos szubsztanciaelméletet, amelyben azonban a szubsztanciák létezésére vonatkozó kérdés más síkon jelenik meg. Mint minden, a létezéssel és nemlétezéssel kapcsolatos kérdés, ez is úgy merül fel számára, hogy *milyen ideáink* vannak a szubsztanciáról.

Első lépésben az ismeretelmélet szempontját alkalmazza. Érvelését a következőképpen lehet összefoglalni:

1. Megfigyeléseink során azt tapasztaljuk, hogy az ideák bizonyos csoportjai rendszeresen együtt járnak. Ezek az ideák – a körülmények és a megfigyelés változásait is hozzávéve – hozzávetőlegesen azonosak. Ebből a tapasztalatból kiindulva jutunk ahhoz a feltételezéshez, hogy *kell, hogy legyen valami*, ami ezeket az ideákat összetartja, minthogy előidézöik, a minőségek *nem létezhetnek saját jogukon*. Elnevezzük a dolgot, de tudatában kell lennünk, hogy ezzel az eljárással legfeljebb az észlelés során permanensen együtt járónak tapasztalt ideanyalábot kereszteltük el; ezáltal még nem adtunk nevet a szubsztanciának.

„[...] elménk felfigyel arra [...] is, hogy némelyek ezen ideák közül állandóan együtt járnak; és mivel felteszi, hogy ezek egyetlen egy dologhoz tartoznak; s miután a szavak is alkalmazkodnak a hétköznapi észrevezésekhez, és jól használhatóak a gyors kifejezés céljára; ezért *az ilyenformán egy alanyban* [subject] egyesített ideákat az elme egyetlen névvel jelöli meg; melyet azután figyelmetlenségből hajlandóak vagyunk úgy emlegetni [...], mint egyetlen egyszerű ideát, holott az tulajdonképpen sok idea együttese; mert nem tudjuk elképzelni, hogy ezen egyszerű ideák miképp létezhet-

⁴ A hivatkozással használt három római szám a mű megfelelő könyvének, fejezetének és paragrafusának számát jelenti.

nek önmagukban; minek folytán *hozzászoktatjuk magunkat* ahhoz, hogy valamiféle szubsztrátumot tételezzünk fel, amely hordozza őket [...]; és ezt szubsztanciának nevezzük. (II/XXIII/I. Kiemelések nem az eredetiben.)

2. De ez még nem a teljes történet. Okkal gyanakszunk, ha az általában-vett-szubsztancia bevezetésének valódi indokát – nevezzük ezt alkalmi szóhasználatnál *nyelvi-logikai kényszernek* – másutt keressük. Minthogy az észlelés oldaláról való megközelítés az individuális képességek, a korábban megszerzett tudás és egyéb, más tényezők függvényében változik, felettébb kontingens (Locke kifejti, milyen összetett tényezők eredményezik, mikor valamit valaminek észlelünk). Az *általában-vett-szubsztancia* léte vagy nemléte nem tehető ki ilyen esendő megközelítésnek.

Locke folyvást a szubsztancia „homályos ideájáról” beszél – és ez félrevezető: indokoltabb lenne azt feszegetni, egyáltalán lehetséges-e, hogy ideánk legyen róla. A szubsztancia ideájával kapcsolatos kétértelműség abból származik, hogy egyfelől teljesen értelmes dolog fajlagos szubsztanciaideákat vagy az egyedi szubsztanciák ideáját emlegetni, ha azon bizonyos számú, egymással összekapcsolt ideát értünk, ahogy egy dologban egyesülnek; ámde ezek az egyszerű ideák összetételei, s éppen-séggel akár „világos és körülhatárolt” ideák is lehetnek. Másfelől, az általában-vett-szubsztancia *ideáját* hiába próbáljuk megragadni, folyton kisiklik a kezünkől. Rövid megfontolás után belátható, hogy ez nem is lehet másképp. Az érzékelésből származó ideáinkat a minőségek kauzális úton hozzák létre bennünk. De melyik érzékszervünkkel szerezzünk – akár homályos – ideát hordozójukról? Hogy tudnánk e hordozót kifürkészni, a minőségek mögé, alá, mellé bekukkantani („beszagolni”, „betapintani”, „behallgatózni” stb.)?

A támasztékként szolgáló *valami* szükségképpen elrejtőzik a megfigyelés elől:

„A szubsztancia mindig *valami más* a kiterjedés, az alak, a mozgás [...] és a többi megfigyelhető *idea mellett*, jóllehet nem tudjuk, micsoda.” (II/XXIII/III. Kiemelés nem az eredetiben.)

„Valaminek” nevezni a szubsztanciát a gyermeki szóhasználathoz hasonlít. Ők még többnyire világos és elkülönített ideák nélkül beszélnek, s ezért, ha egy ismeretlen dolog felől érdeklődünk náluk, „készségesen azt a megnyugtató választ adják, hogy az *valami*, ez pedig valójában nem jelent mást, mint azt, hogy *fogalmuk sincs róla*, mi az.” (II/XXIII/II. Kiemelés nem az eredetiben.)⁵

A locke-i megfogalmazások némelyike legalábbis nem zárja ki az általában vett szubsztanciának „valóságos lényeg”-ként való értelmezését⁶ (vö. III/VI/XXI; II/XIII/II). Minden egyes teremtett létező rendelkezik belső alkattal vagy szerkezettel (*internal constitution or frame*), amely e létező szilárdságából, méretéből, formájából stb. tevődik össze – ez adja valóságos lényegét. S ugyan Locke gyakran él olyasfajta fordulatokkal, hogy a dolog belső alkata a szubsztanciából „ered” vagy „származik” (*flown from*), vagy hogy ez az alkat a szubsztancia „módosulása”, mégis alapvető megfontolások szólnak a kétfajta létező azonosítása ellen.

⁵ Érdemes leszögezni, hogy Locke megfogalmazásával ellentétben a „valami” használatával többnyire nem arra utalunk, hogy a szóban forgó dologról „fogalmunk sincs”. A szubsztanciát „valami”-ként azonosítani komoly előrelépés lenne.

⁶ Alexander szerint például Yolton, valamint Ayers interpretációja sorolható ide (ALEXANDER 1991, 199–201; YOLTON 1970 44–45; AYERS 1992, I. 88–89). Érdemes még megemlíteni Mackie értelmezését; az alább következőkben részletesen követtem gondolatmenetét (MACKIE 1976, 76–83).

Először is, a szubsztancia minden egyes individuális dolog esetében ugyanaz, a valóságos lényeg azonban más és más (pl. a manna és az arany valóságos lényege más, a szubsztancia mindkettjük esetében feltehetőleg ugyanaz). Másodsor, a dolgok valós lényege, „mármint az alkat, amelytől ezeknek a különféle dolgoknak a tulajdonságai függnék”, változásoknak van kitéve, sőt „nyilvánvalóan elpusztul, és velük együtt enyészik el” (III/III/XIX). Mindazzal együtt, hogy Locke nem használ az általában-vett-szubsztanciával kapcsolatban olyasfajta predikátumokat, mint „állandóság” vagy „maradandóság” (a nem-állíthatóságban ezek is osztoznak sorstársaikkal, a többi predikátummal), nehéz lenne elképzelni egy módosulásoknak kitett szubsztanciát. Harmadsor, a dolgok (atomisztikus szerkezetűnek feltételezett) valós lényegei ugyan ismeretlenek, de nem-ismertségük – ellentétben a szubsztancia megismerhetetlenségével – nem elvi természetű. Például magasabb rendű lények számára (vagy közönséges létezők számára tökéletesedő érzékszervek mellett) nem kizárt, hogy felfedezettek lesznek a valóságos lényegeik (II/XXIII/XIII; IV/III/XXV).

Csakhogyan ezen új minőségek felfedezéséhez is valamelyik érzéki modalitás használata szükséges, tehát amihez ily módon jutunk, az az egyedi szubsztanciáról szerzett ideanyalábot gazdagítja; azaz az általában-vett-szubsztanciához egy tapodtat sem visz közelebb. Nem nehéz levonni tehát azt a következtetést, hogy – a valós lényegeket meg-nem-ismertségével ellentétben – a szubsztancia *elvíleg* megismerhetetlen: *logikailag kizárt*, hogy valaha, valamit is megtudhassunk róla. Azaz Locke élelődd észrevétele a mi európai filozófusainkról, akik kielégítő válasznak tekintik, „hogy a szubsztancia anélkül, hogy tudnánk mi az, mégis az, ami hordozza az akcidenseket” – Locke-ra magára is értendő.

A labda kihagyhatatlanul magas. Berkeley nem is hagyja ki. A materiális szubsztancia ellen felsorakoztatott érveit egy retorikai szempontból is jól felépített stratégia keretében fejti ki. Először is (épp a Locke-tól elkölcsönzött) analitikus technikával megfosztja a szubsztanciát minden lehetséges predikátumától (mit jelent az, hogy „hordozza [alátámasztja, stb.] az akcidenseket?”). Ezután leszögezi, hogy „bármelyik tagját is veszem szemügyre az *anyagi szubsztancia* kifejezésnek, meggyőződése, hogy egyik sem rendelkezik világosan körvonalazható jelentéssel” (*Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről*, 17. §). Végezetül azt az állítással rukkol elő, hogy szükségtelen „a *posteriori* érvekkel megerősíteni azt, amit [...] a *priori* kielégítően bebizonyítottam” (21. §). Locke-hívó kritikussait épp ez képesszette el leginkább. Hogy lenne lehetséges tényekről – a szubsztancia *létéről* vagy *nemlétéről* – a *priori* módon bizonyítani bármit is? Ám épp ebben rejlik Berkeley szubsztanciakritikájának nívója. Ne keressünk *valódi létezőket* ott – mondja –, ahol legfeljebb nyelvi entitások jelentéséről folyik a diszkusszió. Sajnos, az a felettlőbb figyelemreméltó és ritkán emlegetett passzus, ahol a princípium kifejtésre kerül, nem mentes némi homálytól:

„Amit pedig a filozófusok mondanak a szubjektumról és módusról, az teljesen alaptalannak és érthetetlennek látszik. Pl. abban a kijelentésben, hogy egy kocka kemény, kiterjedt és szögletes, a kocka szót úgy tekintik, mint ami olyan szubjektumot vagy szubsztanciát jelöl [*denotes*], amely különbözik a róla predikált és benne létező keménységtől, kiterjedéstől és alaktól. Ezt én nem tudom felfogni: számomra a kocka semmiiben nem különbözik azoktól a dolgoktól, melyeket a móduszainak vagy akcidenciáinak neveznek. És ha azt mondjuk, hogy a kocka kemény, kiterjedt és szögletes, akkor nem arról van szó, hogy e minőségeket egy tőlük különböző és őket hordozó szubjektumnak tulajdonítjuk, hanem csak arról, hogy kifejtjük a kocka szó jelentését.” (49 §.)

A homály részben a „materiális” és „formális” beszédmód váltogatásából ered – de ebben Berkeley csak követi Locke-ot. Tekintsünk most el ettől, és próbáljuk meg rekonstruálni Berkeley gondolatmenetét „formális beszédmódban”, az általa adott példa segítségével.

A jobb áttekinthetőség kedvéért korlátozzuk univerzumunkat az említett kockára; továbbá tegyük fel, hogy a kocka *kizárólag* a fent említett három tulajdonsággal rendelkezik. Ekkor az alábbi három kijelentés:

1. A kocka kemény;
2. A kocka kiterjedt;
3. A kocka szögletes

hiánymentesen leírja világunkat. A zavaró sokféleség megszűntével előtűnnek azok az előfeltevések, amelyek a Locke-ot az általában-vett-szubsztancia megtartására készítették. Berkeley kérdése arra irányul, hogy – ha egyszer a kockát kimerítően leírtam az 1., 2., 3. kijelentések predikátumaival, akkor mi marad, marad-e valami (amiről állítom a „kemény”-t, „kiterjedt”-et, és a „szögletes”-t)? Azaz, hogy *mi a kocka* – túl minőségein?

Locke számára a következő lehetséges menekülési útvonalak adódnak:

1. Tegyük fel, hogy a predikátumok a „kocka” névről szólnak. Ezt a lehetőséget azonban Locke maga zárta ki röggvest a kezdet kezdetén. Ahogy láttuk, a név csak arra szolgál, hogy az észlelésünk során állandóan együtt járóként tapasztalt ideanyalábot mintegy összefogja, s ezzel támogassa az emlékezetet és segítse a nyelvi érintkezést; de ezzel még nem adtunk nevet *feltételezett*, ámde *ismeretlen alátámasztójuknak* (II/XXIII/II).

2. Érdemes számba vennünk egy másik lehetőséget: az egyes predikátumokat a dolog valamely más minőségéről állítjuk. Egy ilyesfajta elképzelést azonban már tisztán intuitív alapon is elvethetünk.⁷ Filozofálástól nem elvakított pillanatainkban mindannyian minden körülmény között, körömszakadtáig ragaszkodnánk ahhoz, hogy a *kocka* az, ami kemény. Amikor azt mondom, „a kocka szögletes”, akkor ezt nem a „kiterjedtségéről” állítom. Némileg modernizálva kifejezőkészletünket: egy ilyesfajta megoldással nem az a baj, hogy minőségről predikálunk valamit – ugyan miért ne mondhatnánk, hogy „a kemény egy tapintható tulajdonság”? Az itt a bökkenő, hogy az előző példában elsőrendű tulajdonságot predikálunk elsőrendű tulajdonságról. Locke ennek lehetetlenségét olyan nyilvánvalónak tekinti, hogy csak egy félmondat erejéig tér ki rá; a minőségekről szerzett ideáinkról „nem tudjuk felfogni [...] azt, hogy az egyik a másikban létezzék” (II/XXIII/IV).

3. Talán kissé naiv próbálkozás, de legalább egy gondolat kísérlet erejéig tegyük fel, hogy a „kocka” maga is csupán egy további minőség. Állítható-e önmagáról a „kocka”? Kétségtelenül.

Ha azonban a „kocka” az állítás jobb oldalára, predikatív funkcióba kerül – Locke terminológiájával szólva – „semmitmondó kijelentéshez”, tautológiához jutunk. És ezzel – finoman fogalmazva – legfeljebb csak arrébb toltuk a problémát. Ez a kiút is zsákutcának bizonyult – erre haladva egy tapodtat sem jutunk előre. Az a kérdés, hogy mi az a dolog, amiről azt állítjuk, hogy „kemény”, „szögletes” és „kiterjedt”, változatlanul válaszra vár.

⁷ De természetesen Frege ismeretében ez még inkább zsákutcának minősül. Vö. Frege „Fogalom és tárgy”, valamint „Függvény és fogalom” című cikkeiben kifejtett álláspontját (FREGE 2000, 101–104, 112; 74–100).

Oldjuk fel kikötéseinket, hogy kiderüljön, a probléma nem az univerzum bevezetett korlátozásából fakad-e. Tekintsük világunkat olyannak, amilyennek a locke-i tapasztalatban megjelenik: számtalan dolgot észlelünk és ezeknek számtalan minősége van. A szubsztancia azonosításának két újabb lehetősége tárul fel így módon.

1. Tegyük fel, hogy a kockának több mint három (sőt, akárhány, eddig még feltáratlan) minősége van: a szubsztancia talán ezen újabb minőségek közt búvik meg. Ezen a javaslaton sem kell hosszasan tépelődni. Bármilyen új minőségként a dolgról szerzett ideanyalábunkat gazdagítja, nyelvi formába öltöztetve állításaink jobb oldalára, predikatív funkcióbba kerül (a valóságos lényeg kontra szubsztanciával kapcsolatban mondottakat „formális beszédmódba” átfogalmazva), s így aligha világíthatja meg a szubsztancia mibenlétét.

2. Utolsó esélyünk a tárgyszám-korlátozás feloldásában áll. Itt sem kell mélyen szántó vizsgálódásokba bonyolódunk ahhoz, hogy belássuk: ezzel sem férkőztünk közelebb a szubsztancia nyitjához. Az elemzett szempontból közömbös, hogy a kockán kívül léteznek-e még más tárgyak is a világban, és ha igen, akkor milyenek. „A kocka kemény” állítás nem a kockának a többi tárgyhoz való viszonyáról szól. A létezők felszaporodása nem jelent segítséget az eredeti probléma megoldásában – a kocka milyenségére vonatkozó kérdést nem vagyunk képesek megválaszolni a gömbök, téglalatestek (vagy akár kockázók) milyenségére, továbbá ezeknek a kockához való viszonyára adott válasszal sem.

Berkeley tehát nem teljesen alaptalanul minősíti „érthetetlennek és alaptalannak” Locke-nak azt a törekvését, hogy a szubjektum-predikátum szerkezetű állítások szerkezetéből a szubsztancia létezésére következtessen, s így mintegy a nyelv hálóját a valóságra vetítse.⁸ Kissé enigmatikus kifejezőmódját kibontva: az, hogy nyelvünk bizonyos összefüggéseket szubjektum-predikátum szerkezetű egységekben jelenít meg, még egyáltalán nem vonja maga után azt, hogy a világ is így módon tagolódik.

A vizsgált kockát homogénnek tételezve, mikor például azt állítjuk róla, hogy „kemény”, a rendelkezésünkre álló egyetlen tényt *nyelvileg* több részre bontjuk, és nem eleve különálló egységeket *írunk le*. Nem tudjuk a kockából mintegy „kiszípkázni” a kiterjedtségét anélkül, hogy elvesztené kocka-mivoltát.⁹ Berkeley persze nem elégszik meg azzal, hogy egy jól felépített *érvelés* keretében leszámoljon a szubsztanciával; egyidejűleg helyettesről is gondoskodik. Az idézet utolsó félmondata szerint a kockáról azt mondani, hogy kemény, kiterjedt és szögletes, annyi, mint kifejtteni „a kocka szó jelentését”. Megoldási javaslata rendkívül előnyös: elfogadása nem vonja maga után megfigyelhetetlen, extralingvisztikai létezők feltételezését. Indítványa manapság mégsem aratna osztatlan sikert.¹⁰ Többségünk vonakodna elfogadni azt a következményt, hogy a szubjektum-predikátum szerkezetű kijelentések *analitikusak*.

⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a fenti ellenvetések szempontjából közömbös, hogy *milyen módon* jutok a kockával kapcsolatos ismereteim birtokába, a kocka valóságos tárgy-e, stb., azaz az argumentáció érvényessége független Berkeley episztemológiai elképzeléseitől.

⁹ Elképzelhető itt egy olyan, Locke mellett szóló ellenvetés, hogy egy, a felületén színezett kockáról le tudjuk hántani a felső réteget. Ettől a kocka még az maradna, ami, azaz „a kocka sárga” esetében végül is indokolt volna valami után kutakodnunk, „ami sárga”. Nyilvánvaló azonban, hogy ebben az esetben az állítás helyesen így hangzana: „A kocka felülete sárga.”

¹⁰ Kortársai közül azonban többen is vélekedtek hasonlóan; e nézete azon ritka esetek közé tartozik, amelyben egyetértettek volna Leibnizcel, jóllehet Leibniz eredendően más megfontolásokról jutott erre a következtetésre (vö. pl. LEIBNIZ 1986, 171–175).

Egy utolsó észrevétel erejéig térjünk vissza Locke-ra. Már Berkeley érveinek szemrevételezése előtt is némileg zavarba ejtőnek tűnhetett, hogy Locke saját érvei vagy a maga által kreált helyzetből való ironikus kikacsintás ellenére szinte irracionálisan ragaszkodik a szubsztanciához. Tanácstalanul szemlélhetnénk ezt a kötődését, hacsak nem vesszük tekintetbe azt az elemi episztemológiai igényt, ami *kiküszöbölhetetlenné* teszi a rendszerből a szubsztanciát. Nem véletlen, hogy Locke az elmében permanensen együtt járó ideákat az általában-vett-szubsztancia létezésének megalapozásához nem tartotta kielégítő evidenciának, és szigorúbb bizonyíték után nézett. A dolgok minőségei léteznek – erre észlelésük a garancia. De *meddig* léteznek a dolgok? Minthogy minőségeik észlelésén keresztül az emberi elméhez kötődnek, Locke-nak a külvilág folyamatos létezésének fenntartásához szüksége van egy *per definitionem* nem észlelhető létezőre. Az általában-vett-szubsztancia épp ezt a szükségletet elégíti ki. A szemem becsukásával megszűnő, majd kinyitásával újratemtődő világ szolipszista víziója igen távol áll Locke attitűdjétől, mindazonáltal az érzékeknek kitüntetett szerepet biztosító rendszer egyik sarkkövének *nem észlelhető létezőt* megtenni olyan lépés, amelyet a tapasztalat fogalmát kizárólagos autoritásnak tekintő utódok már vonakodva sem voltak hajlandók megtenni.

IRODALOM

- ALEXANDER, Peter 1991. Locke on Substance-in-General, I–II. In Ashcraft, Richard (ed.): *John Locke, Critical Assessment*. London–New York: Routledge. 183–218.
- AYERS, Michael 1993. *Locke: Epistemology and Ontology*. London–New York: Routledge.
- BOLTON, Martha B. 1991. Substances, Substrata, and Names of Substances in Locke's Essay. In Ashcraft, Richard (ed.): *John Locke, Critical Assessments*. London–New York: Routledge. 161–183.
- BRACKEN, Harry M. 1959. *The Early Reception of Berkeley's Immaterialism, 1710–1733*. The Hague: Nijhoff.
- FREGE, Gottlob 2000. *Logikai vizsgálódások*. Ford.: Máté András, Bimbó Katalin. Budapest: Osiris.
- HUME, David 1976. *Értekezés az emberi természetről*. Ford.: Bence György. Budapest: Gondolat.
- KANT, Immanuel 1995. *A tiszta ész kritikája*. Ford.: Kis János. Szeged: Ictus.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm 1986. Szükségszerű és esetleges igazságok. In *Válogatott filozófiai írásai*. Budapest: Európa.
- MACKIE, J. L. 1976. *Problems from Locke*. Oxford: Clarendon Press.
- YOLTON, John W. 1970. *Locke and the Compass of Human Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.

FORRÁSOK

- BERKELEY, George: *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*. Szerk.: Altrichter Ferenc. Budapest: Gondolat, 1985.
- LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*. Ford.: Vassányi Miklós, Csordás Dávid. Budapest: Osiris, 2003.

Oláh Katalin